

הרב ראובן חיים קליין

חבר בבית המדרש להוראה תורת שלמה ירושלים

בענין כאשר זמם ולא כאשר עשה וסוד השופר

אוצר החכמה

היו שני עדים מכחישים שנים עדים השלישי יכריע לזכות או לחובה. וגם דברי האבן עזרא אינם עולים אליכא דהלכתא ופלא הוא רצ"ע. וכעין דברי הר"י כתב הפני שלמה (אפריון עה"ת פ' שופטים) דבמקום שיש עדים זוממין ומוזימים חשיבי כתרי ותרי ולכן אם עדיין לא נהרג הנדון אמרינן דכיון שיש לו לנדון חוקת פטור שיפטור ממיתה וממילא נתפשט הספק של תרי ותרי כיון שיש חוקה להכריע על הדבר שהספק בא ממנו לומר שהמוזימים אמרו האמת והזוממין הוזמו אבל אם כבר נהרג הנדון ובאו המוזימים להזים את העדים זוממין כיון שהוא ספק דתרי ותרי מוקמינן העדים זוממין אחוקת פטור שלהם וממילא פטורים ממיתה.

ב) והנה הרמב"ן פליג על הנ"ל בתרתי דכתב הרמב"ן (דברים יט:יח) שבעידי מוזימין ועדים זוממין לא חשיבי הכחשה דתרי ותרי כיון שאין המוזימים מעידים על אותה עובדא שהעידו בה העדים זוממין אלא על גופן של העדים זוממין מעידים (וכ"כ הרמב"ם בפיה"מ למס' מכות וכ"ה ברש"י מכות ה.) ונמצא דאפילו במקום שאין מקיימין בהו כאשר זמם וכגון בציור דהרגו אין נהרגין לא חשבינן להו כתרי ותרי (וכ"כ הריטב"א להדיא במכות ב:) וא"כ א"א לומר כדברי הפני שלמה או כדברי הר"י שהובא ברבינו בחי דאין זה תרי ותרי כלל. ותו אפי' את"ל דבעדים זוממין חשיבי כתרי ותרי הא ס"ל לרמב"ן (מלחמות ה' כתובות פרק ב') דתרי ותרי הוי ספיקא דאורייתא ולדעתו כתב בשב שמתתא (ש"ו פי"ו) שלא מהני חוקה

א) תנא (מכות ה:) בריבי אומר לא הרגו נהרגין הרגו אין נהרגין אמר אביו בני לאו ק"ו הוא א"ל לימדתני רבינו שאין עונשין מן הדין. וכתב רש"י (מכות ב:) ודברים יט:יט) מקור ההלכה דהרגו אין נהרגין מדדרשינן כאשר זמם ולא כאשר עשה (ודרשה זו לא נמצאת בספרי חז"ל^א). ואע"פ שגוה"כ היא מצינו בדברי הראשונים שנתנו טעמים לזה הדין שאם ע"י עדותם הרגו העדים זוממין את הנדון אין העדים זוממין נדונים במיתה ורק אם עדיין לא הרגו את הנדון חייבים העדים זוממין מיתה. הנה רבינו בחי (דברים יט:יט) כתב בשם הר"י דאם לא נהרג הנדון אז הוא עצמו מצטרף עם העדים המזימין להזים את העדים זוממין שרצו לחייבו והוי ג' נגד ב' ולכן הורגין את העדים זוממין אבל אם כבר נהרג הנדון אמרינן אוקי תרי לכהדי תרי ואין אנו מענשין להעדים זוממין. נמצא לפי"ז דאם היו המזימין ג' עדים נגד ב' עדים זוממין לכאורה הורגין את העדים זוממין אפי' אם כבר נהרג הנדון ומאידך גיסא אם היו ג' עדים זוממין נגד ב' עדים המזימין אין הורגין את העדים זוממין אפי' אם עדיין לא נהרג את הנדון וחידוש הוא. ודבריו תמוהין דקי"ל (יומא פג. שבעות מב.) דתרי כמאה ומאה כתרי וא"כ לא שנא ב' נגד ב' מב' נגד ג' דבשני הציורים הו"ל הכחשה גמורה ואין לנו רשות להשתמש בהם כלל. וראה זה מצאתי איש חבר לדברי הר"י שברבינו בחי והוא האבן עזרא (דברים יז:) שכתב עה"פ על פי שנים עדים או שלשה עדים יומת המת דנ"א אפ

אח"ח 1234567

א. הרלב"ג (דברים יט:יט) אסמכה דין זה אקרא אחריני דכתיב (דברים יט:יח) שקר ענה באחיו מגיד שלא עשה דבר כנגדו עדיין זולתי שהעיד בו שקר.

מדעתו לטעם זה. וע' בעקידת יצחק (שער צ"ר) מש"כ לפלפל בטעם הזה.

ג) **הנה** איתא בסנהדרין (סד:) אמר רב אחא בריה דרבא העביר כל זרעו פטור שנאמר מורעך (ויקרא יח:כא) ולא כל זרעך. ויל"ע ומה הטעם לדבר כזה שאם מעביר מקצת מבניו למולך שחייב מיתה ואם עשה כן לכל בניו פטור? באמת יש מן הקדמונים דלכאורה סברי דדבר זה לא נאמר להלכה² ואולי זהו מחמת חוסר ההגיון בדבר כזה. אכן למעשה אינו מוסכם לכל הדעות לדחות דברי הגמרא ועדיין חובה עלינו להסביר את דברי הגמרא. הנה כתב הסמ"ג (ל"ת מ') ובהגהות רבינו פרץ על הסמ"ק (מצווה ס"ה) דמעביר כל בניו למולך פטור משום שעשה עבירה כ"כ גדולה שלא מהני ליה מיתה להיות לו לכפרה ולכן פטור ממיתה. וכ"כ בדעת זקנים (ויקרא כד:יב) ורבינו בחיי (ויקרא כ:ב) וכ"כ השואל בשו"ת הרשב"א (ח"ד ס' י"ח). ויש ביאור אחרת בדברי הראשונים והכי כתב בחידושי הר"ן (סנהדרין סד:) וכ"כ הרשב"ש (מלחמת מצווה)³ דמעביר כל בניו למולך פטור משום שאין זה דרך עבודתו⁴. ועל דרך הראשון אמר המאירי בזה"ל (מכות ג.) זה שאמרו בעדים זוממין שאם הרגו אין נהרגין שנמצאם מחמירין בהם כשלא הרגו יותר מכשהרגו קבלה היא ואין

במקום תרי ותרי כלל מן התורה. וא"כ א"א לומר כדברי הפני שלמה דאם לא נהרג הנדון הורגין את הע"ז משום שהחזקת פטור שלו מכריע את הספק ואם כבר נהרג הנדון אזלינן בתר החזקת פטור של העדים זוממין לפוטרים ממיתה דבאמת אין לנו הכרעה ע"י חזקה במקום שיש תרי ותרי וא"כ אפ' אם הנדון עדיין בחיים אין חזקת פטור שלו מכריע שהעדים זוממין חייבים מיתה אלא אדרבה אין עושין כלום ואין הורגין לנדון ואין הורגין לעדים זוממין דהו"ל תרי ותרי ספיקא דאורייתא. אלא כתב הרמב"ן (דברים יט:יט) בטעם הרגו אין נהרגין משום שאם כבר הרגו לנדון נתגלה לנו דכלפי שמיא גליא דהאי איש הנדון למיתה חייב הוא (ואף אם לא מחטא זה עכ"פ מחטא אחר) ולכן נהרג דאילו היה צדיק לא יעזבונו ה' בידם דהקב"ה לא עביד דינא בלא דינא. וכן כתבו כמה ראשונים⁵. ועוד כתבו דאילו נהרג הנדון עדיין נימא להרוג את העדים זוממין יתגלה לכל ויתפרסם לרבים את הטעות הגדול שעשו ב"ד (דממ"ג אין שניהם חייבים מיתה הנדון וגם העדים זוממין) ויגרום עי"ז שיתרהרו ההמון עם אחר משפטי תורה ח"ו ולכן הקפיד התורה שלא יהרגו לעדים זוממין אם כבר הרגו את הנדון על ידם דאז הוי גנאי לב"ד. וגם הפני יסנעש (מכות ה:) כיוון ^{אוצר חכמה} **אחי"ח 1234567**

ב. מהם הספר החינוך (מצווה תק"א), הריקאנטי (פי' שופטים), האברבנאל (פי' שופטים), הרשב"ש (ספר מלחמות מצווה), שו"ת יכין ובעוז (ח"א סי' קמ"ד) ורלב"ג (פי' שופטים).

ג. כ"כ הגר"י פערלא בספח"י לרס"יג (מנין עונשין אות ל') בדעת הרס"יג ורבינו שלמה אבן גבירול באזהרות שלו (ל"ת קנ"ד) ובאזהרות של רבינו אליהו הזקן (עמי קנ"ה במהדור' מתק אזהרות).

ד. וראוי לציין שהרשב"ש בספר מלחמת מצווה לא כתב כהסמ"ג בביאור ענין מעביר כל זרעו למולך וזה מתאים עם מה שנוכר לעיל שהוא כתב שם כהרמב"ן לגבי עדים זוממין.

ה. וביאור זה נתפרש על אחד מבי אנפי דכתבו בספר החינוך (מצווה ר"ח) ובמשך חכמה (ויקרא כ:ג) דכיון שאם אמרו כומרי הע"ז שיתן אדם את כל בניו למולך לא ישמעו לקולם לכן הטהינו שרק מקצת מבניו נותנים להם ומשו"ה אינו דרך עבודתן ליתן כל בניו למולך. והמהר"ל (באר הגולה פי"ד) כתב דאין נותנים לאלוה הכל רק מקצת דוגמאת תרומ' וחלה וכדו' וזהו כבוד האלקות בנתינת מקצת ולא נתינת הכל וה"ה גבי מולך אופן עבודתו הוא בנתינת מקצת בניו ולא כולם.

המאור

סט

(דברים כא:יח) בבן סורר ומורה וזקן ממרא ועדים זוממין ומסית לע"ז שכולם חייבים מיתה אע"פ שלא עשו חטא שיהיה ראוי למות בו משום שמיתתם אינו אלא ליסור בו את הרבים כדי שהנשואים ישמעו ויראו ולא יזדון לעשות עוד כדברים הרעים האלה. ונמצא שלא בחטאם מתים העדים זוממין כי אם למנוע דבר זה מהרבים וא"כ לא שייך לומר דבהרגו אין נהרגין משום דלא סגי להו בכפרה דכל תכלית מיתת הע"ז אינה לכפרה דלא עשו חטא כ"כ אלא חייבים מיתה כדי שהרבים לא יעשו כדברים הרעים האלה ולפי זה הטעם אין לחלק בין נהרג הנדון לאין נהרג הנדון אם לא נימא כדברי הרמב"ן הנ"ל (אות ב'). אי נמי י"ל דזה הביאור נלמד ממה שכתב הסמ"ג אצל מעביר כל זרעו למולך וכבר כתבו כמה אחרונים שדברי הסמ"ג אינם אלא לתשובות המינים ולא לדינא' ולכן לא הביאו לפרש ענין עדים זוממין בזה הפן.

ד) ע"ד פירוש אחד מצאתי בדברי הראשונים והוא מש"כ הספר החינוך (מצווה תק"א בסופו) בשם הר"י בזה"ל ור"י השיב שאם הרגו ניהוש שלא יעידו השניים בשקר.

לנו בה טעם ומ"מ הגאונים (וכע"ז איתא בכס"מ הל' עדות פ"כ ה"ב) כתבו הטעם שמאחר שהערימו שלא בשעת חמום מריבה ונקמה ושהוכפלה עבירתם ברציחה ועדות שקר אינם ראויים לכפרה עכ"ל (ועי"ש שמסיק המאירי כטעם גנאי ב"ד כמש"כ לעיל סוף אות ב'). ולדבריו ג"כ כיוון הפניי (מכות ה:) בפירושו הראשון. והמאירי דימה את זה למש"כ הרמב"ם (פיה"מ למס' מכות ריש פרק ב') גבי הרוצח המזיד שאינו חייב גלות דלא סגי ליה בכפרה דגלות (וכ"ה לשון הגמ' מכות ב:) כיון שחטאו כ"כ חמור. וכ"כ בפירוש הריב"א עה"ת (דברים יט:יט) דאינם חייבים מיתה דלא סגי להו במיתה. וכן כתב רבינו אברהם סבע ז"ל (צורח המור עה"ת ויקרא כ:ב ודברים יט:יט) דכיון שמיתת ב"ד מכפרת הרגו אין נהרגין כיון שאינם ראויים לכפרה והוא דימה זה למה שדרשו חז"ל (סנהדרין סד:) דרק הנותן מזרעו למולך חייב מיתה אבל הנותן את כל זרעו למולך אינו חייב מיתה כיון שחטאו כ"כ חמור שאפי' מיתה לא יכפר לר'. ויש לעיין אמאי לא הביאו הראשונים הנ"ל האי פירוש שהוא לכאורה הפשוט ביותר מכל הפירושים? וי"ל דהרמב"ן אזיל לשיטתו דכתב הרמב"ן

אוצר החכמה

ו. ויש להעיר דלפי זה אמאי לא הוזכר חטאים כאלו שאפי' מיתה אינה מכפרת בהם בהדי ד' חילוקי כפרת דיומא (פ.). ואולי י"ל דלא שייך להתם כיון שבחני לא שייכי כפרה כלל וצ"ע.

ז. דבתוך דבריו נקט הסמ"ג שזהו לתשובת המינים וכ"כ בהגהות רי' משה מצוריק על הסמ"ג שרבינו יחיאל מפריש השיב זאת התשובה לפול המשומד ימ"ש (כן הובא גם באוצר ויכוחים עמ' 83 ורבינו חיים פלטיאל ויקרא יח:כא). ועפ"ז כתבו האחרונים (מהשר"ל בביאורו על הסמ"ג, באר שבע כריתות ב., דינא דחיי על הסמ"ג, ומשנת חכמים מצווה לה, מג"ח מצווה ר"ח) שמשמע שרק לשם תשובת המינים נאמר. אכן משאר הראשונים שהביאו דבר זה אינו משמע שהוא רק לתשובת המינים. וכן המהרש"א (סנהדרין סד:) לכאורה סובר דדבר זה נאמר לאמיתתה של תורה דהוא הוסיף על דברי הסמ"ג דזהו גם הטעם להתא דאין עונשין מן הדין דאין לנו ללמוד מדבר קל את העושה של דבר חמור דאולי לא סגי ליה בתאי עונש כמו בדבר קל והוא פטור מה"יט. ועי' מרגליות הים שתאריך בדברי המהרש"א. והפמ"ג בכמה מקומות (שושנת העמקים כלל א', גינת וורים כלל א', תיבת גמא פי מקץ ופי בא) חקר אם זהו הטעם דאין עונשין מן הדין וגם האריך בזה הגר"י ענגיל ז"ל בלקח טוב (כלל ב') ובבית האוצר (ח"א כלל נ"ו). ולכאורה לפי זה הטעם לא אמרינן אין עונשין מן הדין בבני נח כיון שכל עונשים שלהם הם בסייף (ועי' בפרשת דרכים מהדור' אוחנה דרוש י' הערה 31 ובדרש משה פי וארא ד"ה שם תמות).

והדבר נתבאר במש"כ הרע"ב (עמר נקא פ' שופטים) ובמדרשי התורה רבינו שלמה אשתרוק (דברים יט:יט) ובמושב זקנים (שם) שאם אחר שכבר נהרג הנדון נימא להרוג את העדים וזממין אם הוזמו יבא קרובי הנדון לנקום דם קרוביו וישכור עדים להזים את העדים שע"י הרגו את הנדון להרוג אותם עדים ואח"כ קרובי אותם עדים יביאו עוד עדים להזים את הזוממין כדי לנקום נקמת משפחתם להרוג את המזימים וקרוביהם יביאו עוד עדים להזים אותם במזימין וכו' וכו' וחוזר חלילה ואין לדבר סוף ולכן אמר רחמנא מילתא פסיקתא דהרגו כבר אין נהרגין. ולזה כיוון גם רבינו מאיר שמחה (משך חכמה דברים יט:יט)¹. ועוד הסבר הביא הקרבן העדה (שיירי הקרבן על הירושלמי מכות פ"א ה"ד) שכל ענין עדים וזממין בדיני נפשות הוא גזה"כ כדי להציל את הנדון שתהא אופן שאפ' אם יעידו עליו עדות שחייב מיתה וגמרו עליו את הדין עדיין יש לו האפשרות להינצל ולא ימות. אבל אם כבר נהרג א"א להצילו ולכן אין בו אלא חידושו שרק להציל את הנדון מחייבים את העדים וזממין אבל אם כבר נהרג את הנדון אין הורגין את עדים וזממין.

אה"ח 1234567

ומדרש תנחומא (מפטים ס' ה'). ועל דרך חידוד כתבו בשם הר"ר העשיל מקראקא ז"ל (חנוכת התורה פ' שופטים) דקאי אעדים וזממין והכי קאמר במקום שיש דין דהיינו שהרגו הנדון אין דין אין הע"ז נהרגין ובמקום שאין דין שעדיין לא נהרג הנדון יש דין להרוג העדים וזממין ופריך המדרש ומהו כך ר"ל דהלא ק"ו הוא (וכדאיתא בגמ' הובא לעיל אות א') ומשני דאם נעשה הדין למטה דהיינו נעשה כדין שלא הרגו הנדון כיון שזכאי הוא באמת או אין הדין נעשה למעלה דהיינו לא נמסר דין של העדים וזממין לשמים אלא הורגים אותם בב"ד שלמטה אבל אם לא נעשו הדין למטה דהיינו שהרגו את הנדון שלא כדין כיון שזכאי הוא באמת או הדין נעשה למעלה ר"ל דין הני עדים וזממין נמסר לב"ד של מעלה שהקב"ה ידרוש מהם. ולפ"ז מבואר שענין הרגו אין נהרגין היינו שיש דין דכיון שטעו ב"ד פעם אחת ממילא נמסר הדין לשמים והוא יתברך ידרוש מהם. ולולא דבריו היה נראה בפירוש המדרש כפשטיה וכמש"כ המהר"ש יפה דמיירי כשב"ד של מטה מעלימים עין מלהעניש את החוטאים שבידם להעניש רבכה"ג ממילא נמסר הדין לב"ד של מעלה².

ושו"מ שכן הוא הבנת הר"י בר יקר (רבו של הרמב"ן) בפירושו על התפלה שכתב לבאר נוסח השמו"ע דאמרינן השיבה שופטינו כבראשונה ויועצנו כבתחלה וכו' ומלוך עלינו אתה לבדך בחסד וברחמים דכי בשביל שהתחורר לנו שופטים כבראשונה ימלוך ה' עלינו בחסד וברחמים אלא ביאר דכיון שאם

(ה) **איתא** במדרש (דברים רבה פ"ה ס"ה) רבי אליעזר אומר במקום שיש דין אין דין ובמקום שאין דין יש דין ומהו כך אלא אמר ר"א אם נעשה הדין למטה אין הדין נעשה למעלה ואם לא נעשה הדין למטה הדין נעשה למעלה. וכע"ז בשנויים קצת במדרש שוחר טוב על תהלים (מזמור ע"ב)

אוצר החכמה

ח. וזה אינו עולה עם דעת רבי יהודה (מכות ה:) שמפרש תרי"ף בשם הגאונים דהוא לא ס"ל ששייך וזממין וזממין (וכ"ה בתוספתא פ"א הל"ו).

ט. ובקב הישר (פרק ז') כתב בזה"ל אם כן בוא וראה כמה דקדקו חסידים הראשונים באזהרה שלא לצער את חברו כי הרבה בני אדם אשר לא נזהרו בזה ובפרט בדור הזה אשר יד עמי הארצות תקיפה אשר אינם יודעים שום דין ומשפט ועסקיהם לרוב באלימות ואינם רוצים לצית דין מחמת סרוב שלהם אבל הם אינן יודעים שאם אין דין למטה יש דין למעלה שפתאום יומו ודינו יבוא וכו' עכ"ל.

הנה יום דין" וזהו שמעורבב השטן כיון שבעל דין עצמו תובע הדין ואומר דונו לי דינא הרי חמת המלך שככה כי הוא המקבל על עצמו דין על עוונות וכן בגפילת אפים יהיה כך שמוסר גופו ונפשו לקבל דין שמים כפי הראוי מתוך דינו של הקב"ה ואז כביכול נתמלא רחמי וזה רמוז ז"ל במקום שיש דין למטה אין דין למעלה עכ"ל (וכ"ה במכתב מאלהו ח"ב עמ' 74). ויה"ר שנזכה כולנו לקבל עול מלכות שמים כראוי וכלב שלם וממילא הקב"ה יחננו ויוציא כאור משפטנו חיים טובים ולשלום. אמן.

יחזור לנו השופטים כבראשונה נמצא שיש דין למטה ובמקום שיש דין למטה ממילא אין דין למעלה כראיתא במדרש ולכן ימלוך ה' עלינו רק בחסד וברחמים וממילא נצטרך במשפט כיון שבב"ד של מעלה אין עלינו דין. ומצאתי ביערות דבש (ח"א דרוש י') שדרש הר"ר יהונתן אייבשיץ ז"ל בזה"ל שופר הוא השמעת דין כי אין רשות למקטרגין ליכנס להפרגוד עד שישמע קול שופר ואז מתחיל הדין ואז הותר ליכנס כל מארי דדינא לתבוע דין וזהו (בנוסח הפיוט ונתנה תוקף) "וקול שופר ישמע וכו' ויאמר

י. ועי' מש"כ המבי"ט (בית אלקים שער התשובה פרק ב') כי מעת שהרהר החוטא בתשובה בלבד נקרא צדיק כיון שקיבל עונשי הא-ל יתברך על חטאותיו בספר פנים יפות. **אוצר החכמה**

קדושת אהרן לכל הדורות

וכפר אחת בשנה. ביוה"כ, מדם חטאת הכפורים דמו של פר ושעיר, ומה שכפל אחת בשנה יכפר, בארתי בפי' הספרא (אחרי סי' פד), וע"ד הדרוש ר"ל שאהרן היה השורש והמקור לכלל הכהונה עד סוף כל הדורות, כי כל זרע אהרן זכו בכהונה בזכותו, ומעשה הכ"ג ביוה"כ נקרא ע"ש אהרן כמ"ש בזאת יבא אהרן אל הקדש וכן תמיד, כי כל הכהנים הגדולים אחריו יכנסו מכחו ומזכותו, ע"ז פי' מ"ש וכפר אהרן על קרנותיו, ר"ל שכל כהן המכפר נקרא ע"ש אהרן, ופי' הטעם כי מדם חטאת הכפורים אחת בשנה יכפר עליו לדורותיכם, שכפרת אהרן ימשך לדורות עולמים, יען כי קדש קדשים הוא, ר"ל אהרן הוא ק"ק כמ"ש (דה"א כג) ויבדל אהרן להקדישו קדש קדשים, וע"כ הוא המסבב הכפרה לדורות על ידי העבודה שעבד בהיכל ביוה"כ פ הראשון, שזה נשאר להיות צינור ומשפיע את הכפרות שיהיו לדורות.

[מלבי"ם שמות ל]